

Паэтычная спадчына Якуба Коласа на сцэне сучаснага тэатра лялек

X Міжнародны фестываль тэатраў лялек (18–21 мая 2018 г., Мінск) праходзіў паралельна са святкаваннем 80-годдзя Беларускага дзяржаўнага тэатра лялек (трупка была заснаваная ў Гомелі 23 красавіка 1938 г.). Праграма юбілейнага фестывалю адкрылася яскравай тэатральнай прэмьерай — спектаклем Брэсцкага тэатра лялек «Новая зямля». Сёння пастаноўка не толькі застаецца актуальнай, але становіцца знакавай падзеяй Года малой радзімы ў краіне і Года народнага адзінства, бо увасабляе нацыянальную літаратурную класіку і паэтычную спадчыну Я. Коласа, якая яднае розныя пакаленні беларусаў. Гэта робіць яе цікавай для ўсебаковага даследавання культуролагаў і мастацтвазнаўцаў.

У спектаклі пастаноўшчыкі (рэжысёр-пастаноўшчык — А. Янушкевіч, мастак-пастаноўшчык — Т. Нерсісян, кампазітар — А. Літвіноўскі) не проста ўвасобілі сюжэт паэмы на сцэне, а стварылі ўласную арыгінальную рэцэпцыю паэтычнага твора Я. Коласа. Выкананая спецыфічнымі сродкамі выразнасці тэатра лялек сцэнічная інтэрпрэтацыя брэсцкіх лялечнікаў лірыка-эпічнай паэмы «Новая зямля» незвычайна блізкая да літаратурнай першакрыніцы, мэтанакіравана фарміруе ў глядача комплекснае ўспрыманне нацыянальнай спадчыны беларусаў, мае вялікі выхаваўчы і мастацкі патэнцыял і адлюстроўвае глыбокую прыхільнасць беларусаў да сваёй малой радзімы.

Літаратурнай крытыкай «Новая зямля» прызнана першым маштабным беларускім эпічным творам, «энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства канца XIX — пачатку XX стагоддзя [1; 3]». У той жа час паэма Я. Коласа, напісаная ў 1911–1923 гг., мае ярка выражаны рэгіянальны і аўтабіяграфічны характар: захаваныя назвы сапраўдных месцаў і рэк малой радзімы беларускага паэта, першаасновай твору стала жыццё бацькі Коласа, яго сваякоў і знаёмых. Прататыпамі галоўных герояў з’яўляюць-

да бацькі паэта — Міхаіл Казіміравіч і Ганна Юр'еўна — і яго дзядзька Антось, многія іншыя персанажы ў паэме паказаныя пад сапраўднымі прозвішчамі. Свае рысы паэт уклаў у вобраз Кастуся, аднаго з сыноў Міхала. Гісторыя з пакупкай зямлі селяніна Міхала, якая з'яўляецца галоўнай сюжэтнай лініяй, адбылася з бацькам і дзядзькам паэта (хоць у рэальнасці зямля ўсё ж была набытая, але за яе прыйшлося плаціць двойчы, бо першая вусная дамова была скасаваная прадаўцом).

У беларускай літаратуры да Я. Коласа не было створана такіх шматгранных вобразаў жыхароў вёскі, якія ўвасабляюць героі паэмы — Міхал і Антось. У спектаклі персанажы паэмы паўстаюць перад глядачамі ва ўсёй сваёй духоўнай прыгажосці і моцы. Тэатральныя крытыкі асабліва адзначылі ролю галоўнага героя Міхала, філігранна «выпісаную» акцёрам Раманам Пархачом. Міхал — не раб, а чалавек, у душы якога жывуць, па выразе паэта, ўсе «прыгажосці свету». Паступіць на службу да вядомага магната Радзівіла Міхала змусіла галеча. Герой пастаноўкі — па-сялянску здаровая і цэльная натура, створаны для правільнага і праведнага жыцця на зямлі. Таму ён добрасумленна ставіцца да працы, абавязкаў кіраўніка сям'і, сваёй «сабачай» службы (яму нават не прыходзіць думка скарыстацца становішчам лесніка, каб пабудаваць уласны дабрабыт). Мара Міхала аб Зямлі — гэта не мара кулака, гатовага «скруціць у барановы рог» суседзяў і аднавяскоўцаў, ён хоча сам скарыстацца сваімі дасягненнямі і настойліва шукае вызвалення ад панскай улады. Такім чынам, зямля, на якой жывуць родныя людзі і працягваецца яго род, выступае сімвалам вызвалення і сэнсам усяго жыцця героя спектакля [2].

Міхал любіць працаваць, ён выхаваны ў асяроддзі, дзе добрасумленная праца з'яўляецца неабходнасцю жыцця беларусаў. Герой шануе сям'ю і хоча, каб яго дзеці былі працавітымі і добрасумленнымі. Асобная сцэна спектакля прысвечана навучанню малых грамаце. Дзецям яшчэ трэба будзе шмат чаму навучыцца, каб стаць дарослымі людзьмі (што аначае паўна-вартаснымі асобамі). Таму пастаноўшчыкі пазначылі дарослых у спектаклі акцёрамі, якія граюць у «жывым плане». А

дзеці прадстаўлены ў пастаноўцы толькі чалавекападобнымі лялькамі-манекенамі (пакуль яшчэ не паўнаватраснымі асобамі).

У спектаклі практычна не задзейнічаныя персанажы-лялькі, але з дапамогай арыгінальных «ляльных прыёмаў» рэжысера А. Янушкевіч на сцэне «ажылі» нават розныя сезоны (зіма, вясна, лета), прыродныя з’явы і важныя рэлігійныя сімвалы, напрыклад такія як велікоднае яйка (раставае лялька), якое танчыць у святочным карагодзе на сцэне. Мастацка-пастановачнае рашэнне «Новай Зямлі» багатае і шматстайнае: у складаным сімбіёзе суіснуюць персанажы-людзі (акцёры ў «жывым плане»), людзі-сілуэты (плоскія статычныя фігуры на сцэне), якія адлюстроўваюць розныя тыпажы беларускага грамадства, міфічныя персанажы і архетыпы. (Самым запамінальным стаў персанаж Алены Паляшэнка — Хвароба (архетып смерці ў пастаноўцы).) Акцёр Андрэй Палянскі адлюстравваў «жывы абраз» — складаны і неадназначны для ўспрымання вобраз, які, стаў яшчэ адным пацвярджэннем вельмі дакладнага патраплення пастаноўкі ў нацыянальны характар беларусаў. Дарэчы, нашы продкі традыцыйна малявалі святых з добрымі чалавечымі абліччамі, здольнымі ўсё зразумець і дараваць.

Тэатральны і музычны крытык М. Бунцэвіч падкрэслівала, што, нягледзячы на наяўнасць «жывога» акцёрскага плана, перад намі пастаноўка менавіта тэатра лялек са сваёй непаўторнай стылістыкай: «Справа не ў колькасці выкарыстаных лялек, а ў эстэтыцы, у тым, якімі сродкамі дасягаецца візуалізацыя мастацкіх вобразаў, кожнага прадмета, кожнай сцэнічнай сітуацыі [2]». Аўтар выявіла сэнсавую накіраванасць сцэны з велікоднымі яйкамі: на іх было адлюстравана жыццё Ісуса Хрыста, і ў кожнай дэталі былі адначасова перададзены і сутнасць народнага абраду, і душэўны стан герояў, і ўсе гэтыя сімвалізаваныя няпросты гістарычны шлях усёй нацыі [2]. Павольна разгортваецца эпічнае палатно, якое ператварылася ў драматургію, якая імкліва развіваецца. < ... > Кожны момант спектакля — гэта новая знаходка. Яго можна глядзець і пераглядаць шмат разоў [2]». Так ацаніла пастаноўку крытык Н. Бунцэвіч. Рэжысёр раз-

біў спектакль аж на 22 сцэны, каб дакладна перадаць дух паэмы і старанна выбудаваць дынаміку развіцця сюжэту і характараў герояў. Кожная сцэна з'яўляецца стылістычна і мастацка завершаным фрагментам, апісвае побыт беларусаў пазамінулага стагоддзя, але трывала ўплятае апавяданне ў адзінае палатно даследавання ўнутранага жыцця і душы беларускага народа, ствараючы цэласнасць спектакля.

Адзначым, што пастаноўшчыкам удалося вырашыць вельмі складаную задачу — пазбегнуць этнаграфічных стэрэатыпаў (бульба, дранікі, пляценне з саломкі «гаротныя беларусы» і інш.) і пароды на гісторыю і культуру. Важным кампанентам у працэсе вываду спектакля на ўзровень сур'ёзных разважанняў аб Жыцці і Смерці стала музыка. Кампазітар А. Літвіноўскі асцырожна і ненадакучліва выкарыстаў у музычным афармленні этнічныя матывы. Такім чынам, ён пераарыентаваў сцэнічнае дзеянне з лубка на асобую атмасферу, у якой этнічныя мелодыі надаюць рамкі кожнага вобраза, а аўтарская музыка кампазітара перадае агульны настрой і выбудоўвае тэмпарытм і дынаміку развіцця спектакля.

Акцёрам таксама ўдалося сысці ад «фальклорных» штампаў і псеўдаэмоцый. Гледачы, назіраючы за коласаўскімі героямі, адчуюць сапраўдныя іх перажыванні, а не проста пачуюць песню пра горкую і цяжкую долю беларусаў. Акцёры максімальна пастараліся захаваць і ўвасобіць асаблівую манеру мовы персанажаў, нягледзячы на тое, што ўмоўны, рыфмаваны і абсалютна не драматычны тэкст паэмы ўяўляў вялікую складанасць для ідэнтыфікацыі ў спектаклі. Каларыт беларускай мовы прачытваецца праз гаворку герояў, перасыпаную фразеалагізмамі, палескім дыялектам, арсеналам цікавых параўнальных канструкцый і словамі-колеравыямамі: *«Дубы дзе дружнай чарадою стаяць, як вежы, над вадою»*, *«Заішэпчуць краскі між сабою, нібы дзяўчаткі маладыя»*, і інш. У акцёрскай гульні перададзена прыродная стрыманасць беларусаў, і ў той жа час увасоблена шчыра-парывістая манера паводзін жыхароў вёскі, якая праяўляецца ў каханні, страсці, занятку любімай справай (саломаліценне, наляванне, рабалка і інш.). Добрасумленая праца і такія про-

стыя жыццёвыя радасці, як збор ураджаю, застолле з роднымі і сябрамі, сямейныя і рэлігійныя святы, становяцца падмуркам глыбокіх чалавечых сувязяў і сцвярджаюць культ сям'і і дружбы ў беларусаў.

З тонкім гумарам у брэсцкім спектаклі прадстаўлена нараджэнне новага чалавека: на сцэне з'яўляецца персанаж беларускай іконы Святы Мікалай («жывы абраз» адлюстраванні акцёр Андрэй Палянскі), якому ў рукі нечакана падае лялька-дзіця, звязаная пупавінай з маці (выканаўца ролі жонкі Міхала Ганны — Лілія Вярста). Пры ўсёй камічнасці сцэна ў цэлым выглядае як сапраўдны гімн мацярынству і ўяўляе сабой адзін з ключавых момантаў у развіцці дзеяння пастаноўкі. На працягу спектакля развіваецца яшчэ адна тэматычная лінія, у якой прачытваюцца ўсе стадыі росту і развіцця чалавека ў беларускай сям'і і культура сямейных адносін. Яе аснову складаюць павага да бацькі-працаўніка і гаспадара, каштоўнасць мацярынства і дзяцінства, добрасуседства, вера ў Бога, адданасць Радзіме.

У спектаклі практычна не выкарыстоўваюцца візуальныя мультымедычныя тэхналогіі, а значыць, адсутнічаюць такія папулярныя сёння экранныя праекцыі. Аднак дзякуючы прыцягненню вялікага арсенала сродкаў тэатральнай выразнасці (пластыкі, танца, святла і інш.), а таксама сэнсарных тэхналогій, спектакль атрымаўся ў сучасным фармаце 4D: атмасферу пастаноўкі аўдыторыя тэатра адчувала «на нюх і смак». У канцы першага акта на сцэну вынеслі духмяную гарачую бульбу з салам, якая заставалася на працягу ўсяго антракту да пачатку памінальнага застолля ў другім акце. «Новая зямля» стала таксама першым спектаклем, паказаным трупаі на сцэне новага будынка Брэсцкага тэатра лялек, які быў уведзены ў эксплуатацыю ў 2019 годзе. Адзначым, што і сёння да антракту ў буфет тэатра падвозіцца гарачая бульба, якой можа пачаставацца кожны глядач спектакля. Тэхнічныя магчымасці сцэны новага будынка тэатра дазволілі дасягнуць глыбіні сцэны да 20 метраў і зайграць пастаноўцы А. Янушкевіча і паэме Я. Коласа новымі фарбамі.

Яшчэ больш маляўнічай стала вышисаная ў паэме беларуская прырода. Дзякуючы адухоўленым, адзначаным высокай паэтычнай гармоніяй апісаннем роднай прыроды Я. Колас з'яўляецца прызнаным майстрам пейзажнага жывапісу ў беларускай літаратуры:

*Вось як цяпер перада мною
Ўстае куточак той прыгожа,
Крынічкі вузенькая ложа
І елка ў пары з хваіною,
Абняўшысь цесна над вадою,
Як маладыя ў час кахання,
Ў апошні вечар расставання.*

Прырода малой радзімы ў пастаноўцы А. Янушкевіча выконвае розныя ідэйна-эстэтычныя функцыі. Па-першае, тыповыя абставіны, у якіх жывуць і дзейнічаюць героі. Лес, поле, рака (зімой, вясной, летам і восенню) — гэта не проста карцінкі ці дэкарацыя-знак і дэкарацыя-асяроддзе для кожнай мізансцэны, а складаная атмасфера, у якой раскрываюцца характары Міхала, Антося і астатніх герояў «Новай зямлі». Прырода ўздзейнічае на іх характары, паводзіны, фарміруе іх светаадчуванне. Па-другое, прырода ў спектаклі, як і ў паэме, выконвае ідэйна-мастацкую, патрыятычную задачу. Паэт і стваральнікі спектакля смела разбіваюць яшчэ наяўны стэрэатып пра бедны прыгажосцю наш край, знакаміты толькі гнілымі балотамі ды туманамі. Багацце, маляўнічасць беларускай прыроды з'яўляецца як бы антытэзай да асноўнай сацыяльнай тэмы твора: багатая наша старонка, якія раздольныя лясы, палі, але недастаткова ўсяго гэтага чалавеку, селяніну, калі няма ў яго сваёй зямлі ў гэтай прыродзе, сваёй малой радзімы. У спектаклі шмат музыкі, звязанай з гукамі жывой прыроды, якая выклікае паэтычнае пачуццё: над зямлёй грымяць навальніцы, шумяць вятры, плёскаецца ручай. У гэтай стыхіі гукаў і фарбаў, бясконцых праяў вобразаў Радзімы фарміруецца духоўны свет герояў пастаноўкі і глыбокі

асацыятыўны шэраг, звязаны з вобразам малой радзімы ў кожнага глядача спектакля.

Сістэматызуючы мастацка-вобразны свет паэмы Я. Коласа, даследчыкі акрэслілі наступныя параметры твора: 1) сельскае жыццё і яго акалічнасці (што вызначае ідэйна-тэматычную, жанрава-стылёвую спецыфіку паэмы Я. Коласа); 2) вобразы сялян; 3) навакольны свет, прырода [1; 3]. Стваральнікі спектакля Брэсцкага тэатра лялек злучылі старажытныя промыслы і рамёствы, абрады і традыцыі ў яркую этнаграфічную замалёўку пазнавальнага плана, напоўненую не стэрэатыпамі, а глыбокім метафарычным гучаннем і нацыянальным каларытам. Дзякуючы ўніверсальнасці зместу паэмы, звязанай з літаратурнай традыцыяй выкарыстання метафары, пастаноўшчыкам з дапамогай сродкаў тэатральнай выразнасці ўдалося адлюстраваць у спектаклі ўсе змястоўныя і сэнсавыя асаблівасці паэмы:

- раскрыць розныя аспекты (матэрыяльныя і духоўныя) сельскага жыцця;
- узвысіць паўсядзённую сялянскую працу, стварыць «апафеоз працавітасці»;
- праз «бінарную апазіцыю» праблем і вобразаў, якая з'яўляецца асновай структурнай арганізацыі паэмы, «выказаць рэгіянальнасць зместу паэмы» [1];
- узнавіць на тэатральнай сцэне жывапісныя карціны роднай прыроды з дапамогай арыгінальных умоўных дэкарацый, светлавых і гукамузычных прыёмаў (сінтэзу этнічных і сучасных мелодый), вывастранага пластычнага і тэмпарытмічнага малюнка дзеяння.

Такім чынам, спектакль «Новая зямля» на сцэне тэатра лялек уяўляе сабой цікавы і высокамастацкі твор, які адлюстроўвае матэрыяльную і духоўную культуру беларускага народа. У эпічнай пастаноўцы праз вобразы персанажаў Я. Коласа і роднай прыроды ўвасоблены лепшыя духоўныя і маральныя якасці беларускага народа, адлюстроўваецца, як працягваецца пошук беларусмі свайго шляху да светлай будучыні і іх глыбокая (на генетычным узроўні) прыхільнасць да зямлі і сваёй малой радзімы.

1. Адамовіч, Г. Я. Энцыклапедыя сялянскага жыцця: шматзначны змест «Новай зямлі» ў інтэрпрэтацыі Івана Навуменкі / Г. Я. Адамовіч // Творчасць Івана Навуменкі: славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : Рэспубліканская навуковая канферэнцыя да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі (Мінск, 16 лютага 2010 г.) / [рэдкалегія: С. С. Лаўшук (адк. рэд.) і інш.]. — Мінск, 2010. — С. 72–77.
2. Кухарчук, Д. Новая земля Александра Янушкевича по произведению Якуба Коласа [Электронны рэсурс] / Д. Кухарчук // Культпросвет. — Рэжым доступу: <http://kultprosvet.by/events/novaya-zemlya/>. — Дата доступу: 31.08.2018.
3. Навуменка, І. Я. Энцыклапедыя сялянскага жыцця / І. Я. Навуменка // Якуб Колас: нарыс жыцця і творчасці : [для сярэд. і ст. шк. узросту] / І. Я. Навуменка. — Мінск, 1982. — С. 66–106.